

KÖTÜLÜĞÜN SIRADANLIĞI KARŞISINDA ÖZERK BİREY

Sebile BAŞOK DİŞ*

ÖZET

Yirminci yüzyılda insan aklına ve ahlaki ilerleme inancına duyulan güveni sarsacak pek çok olay yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nde ve Çin'de devrim adına uygulanan şiddet, Yahudilere uygulanan soykırım, Amerikalıların Vietnamlılara karşı sergilediği muamele, Saraybosna'da Müslümanlara karşı gerçekleştirilen katliamlar, Ruanda'da yaşananlar yirminci yüzyılda gerçekleştirilen geniş çaplı zalimliklerin ilk akla gelenleridir. İnsanlık tarihi boyunca savaşlar ve katliamlar yapılmış, türlü işkenceler ve zalimlikler sergilenmiştir. Ancak teknolojiye yaşanan gelişmeler bu yüzyıla farklı bir özellik kazandırmıştır. Teknik imkânlar sayesinde artık birkaç kişinin verdiği bir karar, milyonlarca insanın ölmesine yol açacak kadar etkili hale gelmiştir. Bürokratik yapıda da gelişmeler olmuştur. Bu sayede kötülük organize ve kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Hannah Arendt, kötülüğün insanlık tarihi boyunca görülmemiş bu tahripkârlığını Nazi Almanyası'ndan hareketle "kötülüğün sıradanlığı" kavramı ile adlandırmıştır. O, bu kavramla akıl almaz kötülükler işleyen insanların birer şeytan veya canavar olmayıp normal insanlar olduklarını ifade etmek istemiştir. Yirminci yüzyıl katliamlar tarihi, sıradan insanları canavarca eylemlerde bulunmaya teşvik etmenin hiç de zor olmadığını göstermektedir. Bu tarihin gösterdiği bir diğer gerçek ise bazı insanların hayatları pahasına da olsa canavarca eylemlere yanaşmadığıdır. Niçin bazı insanların bu suçları işleyip, diğerlerinin bu suçlara karışmadığı ahlak felsefesi açısından önemli bir sorudur. Bu soru, hem kötülüğün sıradanlığı ve itaat eğilimini hem de aklın ve duyguların ahlak hayatındaki yeri ve önemini tartışmayı gerektirmektedir. Bu tartışmalarla ortaya çıkacak yanıt, daha güvenli bir dünyanın inşasında önemli bir rol oynayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kötülüğün Sıradanlığı, Modernite, Teknik, İtaat, Özerklik, Araçsal Akıl, Akıl.

(Autonomous Individual in the Face of the Banality of Evil)

ABSTRACT

There have been many incidents that have shaken confidence in the belief in human intelligence and moral progress in the twentieth century. Violence committed in the name of revolution in the Soviet Union and China, genocide against Jews, treatment of Americans against the Vietnamese people, massacres against Muslims in Sarajevo, experiences in Rwanda are the first that comes to mind of the large scaled cruelties in the twentieth century. Throughout the history of humanity, wars and massacres have been made and various tortures and cruelties have been exposed. However, the developments in technology have brought a different feature to this century. Due to technical possibilities, a decision made by a few people has become as effective as to cause millions of people to die. There also have been improvements in the bureaucratic structure. In this way, the evil has organized and institutionalized structure. Hannah Arendt names this devastating evil which has not been seen throughout the history of mankind as "Banality of evil" based on Nazi Germany. With this concept, he wanted to express that people who do incomprehensibly evil are not demons or monsters but they are normal people. The history massacres of the twentieth-century shows that it is not hard to encourage ordinary people to take monstrous actions. Another fact that this history shows is that some people do not give an inch monstrously actions even at the risk of their lives. Why some people commit these crimes and others do not get involved in crime is an important question from the point of moral philosophy. This question requires to discuss both banality of evil and propensity to obey and also the role and importance of mind and emotions in moral life. The answer to this question will play an important role in a safer world.

Key Words: Banality of Evil, Modernity, Technique, Obedience, Autonomy, Instrumental Rationality, Reason.

* Artvin Çoruh Üniversitesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi

“Aklın uykusu canavarlar doğurur.”¹
“The sleep of reason produces monsters.”

Francisco Goya

Giriş

Dünyada insanlara acı veren pek çok olay vardır. Bunlar insanlar tarafından kötülük olarak görülürler. Bunların bazıları doğanın işleyişinden kaynaklanırken, geri kalanlardan bizzat insanın kendisi sorumludur. Bu iki tür kötülüğü şu iki örnekte görebiliriz: 1755'te Lizbon şehrini yerle bir eden deprem doğal bir kötülüktür. Auschwitz ise², akıllı ve özgür varlıklar olarak insanların kendi elleriyle gerçekleştirdiği ahlaki bir kötülüktür. Bu iki olay, çeşitli açılardan birbirinden tamamen farklıdır. Deprem, sel, salgın hasatlık gibi doğal felaketler, daha ziyade teknik açıdan tartışılan olaylardır. Bu olayların gerçekleşme nedeni, ahlaki kötülükte olduğu gibi insanların bu yönde istek duymuş veya irade göstermiş olması değildir. Bu nedenle insanlar, bu olaylardan gerçekleşmeleri açısından değil de hasarın daha az olmasını sağlayacak önlemleri almada gösterdikleri ihmalkârlıktan ötürü sorumlu tutulurlar. Olay sonrası tartışmalarda benzer olaylara karşı ne tür önlemler alınabileceği mühendisler, doktorlar ve konuyla ilgili diğer uzman ve yetkililer tarafından ele alınarak bir sonraki doğal afet için hazırlık yapılır. İnsanların diğer insanlara ve canlılara karşı gerçekleştirdiği acı verici, incitici ve zararlı eylemler anlamındaki ahlaki kötülükte durum bambaşkadır. Öncelikle ahlaki kötülük gerçekleşmek zorunda değildir. Ahlaki kötülük, failin iradî seçiminin bir ürünüdür. Fail, o eylemi seçebileceği gibi başka bir eylemi veya eylemsizliği de seçebilecek durumdadır. Ahlaki kötülüğün bir tercih neticesinde ortaya çıkmış olması, o tercihin kaynağı olan failin sorumlu tutulmasına neden olur. Bu nedenle ahlaki kötülüğün ardından sorulan ilk soru, bu kötülüğü kimin gerçekleştirdiğidir. Failin tespitinden sonra ona karşı suçlama başlar ve onun ne şekilde cezalandırılacağı gündeme gelir. İnsan özgürlüğü bağlamında ele alınan ahlaki kötülük, ahlak felsefesinin ve hukukun temel problemlerinden birini teşkil eder.

¹ Akt: Thomas De Koninck, *Yeni Cehalet Ve Kültür Problemi*, çev. İnci Malak Uysal, Epos Yayınları, Ankara, 2003, s. 41.

² Susan Neiman, *Modern Düşüncede Kötülük Alternatif bir Felsefe Tarihi*, çev. Ayhan Sargüney, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 11.

Aydınlanma döneminden itibaren akla ve ilerlemeye büyük güven duyulmuş, insanların çektiği acıların azalacağına, insanoğlunun özgürlük ve mutluluk yolunda ilerleyeceğine inanılmıştır. Ancak yirminci yüzyılda yaşanan soykırımlar, toplama kampları, dünya savaşları gibi insan kaynaklı kötülükler nedeniyle bu güven ve inanç yerini kuşkuya bırakmıştır. Bütün bu vahşet, düşünürler için yanıtlanması kolay olmayan önemli sorular doğurmuştur. Kitle katliamlarının, soykırımların, toplama kamplarının nasıl ortaya çıktığı, insanların nasıl olup da bu zulümleri gerçekleştirebildiği soruları güncelliğini korumakta ve önemli düşünürler tarafından soruşturulmaya devam etmekte, bu çerçevede aklın ve duyguların ahlak hayatındaki rolleri ile birbiriyle ilişkileri de gündeme gelmektedir.

Yirminci Yüzyılda Kötülük

Birinci Dünya Savaşı sırasında yaklaşık sekiz milyon insan hayatını yitirmiştir.³ Yaklaşık kırk milyon kişinin kaybı ile II. Dünya Savaşı, I. Dünya Savaşı'nda ve Rus İç Savaşı'nda ölen milyonları bile geride bırakmıştır. Savaşlar, kaçınılmaz biçimde nüfusun yer değiştirmesine de yol açar. Bu savaşlar sırasında milyonlarca insan yerinden olmuştur.⁴ Bu büyük dünya savaşları dışında daha küçük ölçekli savaş ve katliamlar da yaşanmış, bu esnada milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir. Stalin dönemi Rusya'da, Mao dönemi Çin'de, Vietnam Savaşı'nda, Ruanda'da, Saraybosna'da, Afganistan'da, Irak'ta ve Gazze'de sayısız insan katledilmiştir. Bu katliamlar sırasında çok sayıda insan akıl almaz işkencelere uğramış, evini, işini, sevdiklerini kaybetmiş, sakat kalmış veya göç etmek zorunda kalmıştır.

Kuşkusuz barbarlık yirminci yüzyıla has bir olgu değildir. İnsanlık tarihi boyunca savaşlar ve katliamlar yapılmış, türlü işkenceler ve zalimlikler sergilenmiştir. Ancak bunlar sözde insan aklının yetkinleştiği modern dönemde yaşananlarla yarışabilecek ölçüde olmamıştır. Bu yüzyılda öğrendiğimiz şeylerden biri, modernliğin sadece daha fazla üretim, daha hızlı ulaşım, daha zengin olma ve daha özgür hareketle ilgili olmayıp, aynı zamanda hızlı ve etkin öldürmeyle, bilimsel olarak tasarlanan ve yürütülen katliamlarla da ilgili olduğudur.⁵ Bu nedenle Horkheimer, faşizmin ve/veya

³ Mark Mazower, *Karanlık Kıta Avrupa'nın 20. Yüzyılı*, çev. Mehmet Morali, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 89.

⁴ A.g.e., s. 248-49.

⁵ Zygmunt Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri*, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 264.

nasyonal sosyalizmin “modern toplumun hakikati” olduğu tezini ileri sürebilmiştir.⁶

Modern dönemde işlenen kötülükler açısından toplama kamplarının varlığı dikkat çekicidir. Öncelikle bu kamplar, geleneksel zindanlardan ve sürgünlerden farklı modern bir icattır.⁷ Kamplar, sadece bir halkın kökünün kazındığı veya insanların küçük düşürüldüğü yerler değildir, aynı zamanda bilimsel yönden denetlenen koşullarda kendiliğindeki yok edildiği ve insan kişiliğinin hayvanların bile olmadığı bir şeye dönüştürüldüğü mekânlardır.⁸ Toplama kampları, modernliğin en çok övüldüğü şeyler olan rasyonalite, teknoloji ve bilim sayesinde mümkün olmuştur. Bu unsurların birlikteliği ile milyonlarca insan toplama kamplarına alınmış ve sistematik bir şekilde ortadan kaldırılmıştır. Bu durum, sadece bilime ve teknolojiye ilişkin kuşkulara yol açmamış, duygulardan arındırılmış bir aklın ahlak açısından ne tür sonuçlara yol açabileceğinin de tartışılmasına neden olmuştur.

Toplama kampları örneğinde olduğu gibi modern dönemde rasyonalite, teknoloji ve bilimden yardım alan kötülük, organize olmuş ve kurumsal bir biçim almıştır. Yirminci yüzyıl bu imkanlarla kötülüğün insanlık tarihi boyunca görülmemiş boyutta bir tahripkârlık sergilediği bir dönem olmuştur. Bunun en önemli nedeni, araçsal aklın insan ilişkilerinin tüm alanlarını istila etmesidir. İnsan ilişkileri kişisel olmaktan çıkmakta, uzmanlığın ve verimliliğin öne çıktığı teknolojist mantık insanlardaki kötülük potansiyelini arttırmaktadır.⁹ Gelineen noktada çağdaş kötülüğün sınırlarını teknoloji belirlemektedir.¹⁰

Modern soykırım olayları en çok muazzam boyutları ile dikkat çekmektedir. Hitler ve Stalin dönemleri dışında hiç bu denli kısa sürede bu kadar çok insan öldürülmemiştir. Ancak bu özellik, modern katliamların en önde gelen yeniliği değildir. Modern katliamları farklı kılan bir diğer özellik, onun akılcı ve iyi hesaplanmış bir düzene sahip olmasıdır. Bu dönemde olasılık ve rastlantı hemen hemen tamamen ortadan kaldırılmıştır ve kişisel

⁶ Şeyla Benhabib, *Buhran Çağında Haysiyet Zor Zamanlarda İnsan Hakları*, çev. Barış Yıldırım. Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013,, s. 49.

⁷ Bauman, 2014, s. 264.

⁸ Hannah Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları 3*, çev. İsmail Serin. İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 246.

⁹ Yaşar Çabuklu, *Uzam Ve Kötülük*, Everest Yayınları, İstanbul, 2006, s. 154-55.

¹⁰ Neiman, 2006, s. 293.

dürtülerin ve kitlesel heyecanların olayları etkilemesine mani olunmuştur.¹¹ Bu ince hesapçılık kendisini, içindeki tüm olası yaşamın olası en büyük işkenceyi yapmak üzere sistematik biçimde düzenlendiği Nazi toplama kamplarında¹² açıkça göstermiştir.

Geleneksel savaşlarda ve katliamlarda amaç düşmandan kurtulmaktır. Modern katliamlarda ise katliam, daha iyi ve kökten farklı bir toplum yolunda atılması gereken bir adımdır, amaca giden yolda bir araçtır.¹³ Bauman'a göre toplumu yönetilecek bir nesne, çözülecek sorunlar koleksiyonu, kontrol altında tutulacak, hükmedilecek, ıslah edilecek, yeniden üretilecek bir yapı, toplum mühendisliğinin meşru bir hedefi ve genelde güç yoluyla düzenlenecek bir bahçe olarak görmemizi sağlayan bürokratik kültür, Holocaust fikrinin doğabileceği ve gelişebileceği atmosferi sağlamıştır.¹⁴ Böyle bir atmosferde silahlı kuvvetlerin çeşitli silahları açıkça istenmeyen bir şey olan komünizm egemenliğindeki Vietnam'ı istenen bir şeye dönüştürecek birer operatör olarak kullanması akla tamamen uygundur.¹⁵ Akıl, iyi ile kötü arasında ayrım yapmayı bırakarak yalnızca hedefe ulaştıracak araçları belirlediğinde bu tür olayların yaşanması kaçınılmaz olmaktadır.

Kötülüğün Kolaylaştırılması

İnsanlar sahip oldukları bazı değerler nedeniyle başkalarına kötülük edemezler. Bu değerlerin en önde gelenleri, insanın başkasına karşı duyduğu saygı ve sempatidir. Sempati, kişinin bir başkasına yakınlık duymasına ve onu kendisi gibi görmesine imkan tanır. Ancak insanlar, herkese sempati duymayabilir. İnsanların birbirine sempati duymak için en azından bazı benzerlikler araması anlaşılır bir durumdur. Ancak saygının, koşulsuzluğu oldukça önemlidir. Başkalarına saygı duymak için onlarda ne benzerlikler ne de hayran olunacak nitelikler aranmalıdır. İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nde ifade edildiği gibi "İrk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka türden kanaat, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuş veya başka türden statü"¹⁶ ayrımı yapılmaksızın her insana saygı

¹¹ Zygmunt Bauman, *Modernite ve Holocaust*, çev. Süha Sertabiboğlu, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 124.

¹² Hannah Arendt, 2014, s. 257.

¹³ Bauman, 1997, s. 124.

¹⁴ A.g.e., s. 37.

¹⁵ A.g.e., s. 132-33.

¹⁶ Akt: Şeyla Benhabib, *Age*, İstanbul, 2013, s. 37.

duyulmalıdır. Sempati ve saygı özellikle dinin ve geleneksel ahlakın önemini yitirdiği modern dünyada daha da önemli hale gelmiştir. Ancak bu değerler bürokratik ve teknik bakış açısının hakimiyeti ile zarar görüp işlevsiz hale gelebilmektedir. İnsanların başkalarına karşı beslediği saygıyı ve sempatiyi yok etmenin başlıca iki yolu vardır. Bu yollara başvurularak insanların rahatlıkla başkalarına kötülük edebilmeleri sağlanabilmektedir.

a) İnsandışılaştırma

Katliamlarda rol alan ve bu katliamlara kayıtsız kalan insanların bunları yapabilmeleri ve kabul edebilmeleri için öncelikle kurbanlar failin gözünde insanlıktan çıkarılırlar. Bauman'ın ifadesiyle kurbanlar "insandışılaştırılarak" insanlıkları görünmez kınılır. Çeşitli yöntemlerle insandışılaştırılan bu insanlar, "ahlaksal konularla ilgili soruları sormanın bir anlamının olduğu toplumsal ülkenin dış sınırlarını belirleyen yükümlülükler evreninin dışına çıkarılırlar." Bu sınırın öte yanında artık ahlaki kurallar bağlayıcı değildir ve ahlaki değerlendirmenin bir anlamı yoktur.¹⁷ İnsandışılaştırma ile kurbanı duyulabilecek saygı ve sempatinin ortaya çıkması engellenmekte, böylece ahlaki açıdan herhangi bir kaygı duyulmadan bunlara karşı her tür eylem kolayca gerçekleştirilebilmektedir.

1919 yılında General Dyer'in komutasındaki birlikler, barışçı bir Hint siyasi toplantısına katılanların üzerine on dakika ateş açmış, beş yüzden fazla insanı katlederek bir o kadarını da yaralamıştır. General böyle bir kararı nasıl verebilmiştir? Bunun açıklaması, Britanyalı yetkililerin Hintlileri aşağılamasıyla yakından ilişkilidir. Hintliler bir Avrupalıya rastladığında onu selamlamak zorundaydı. Bunu yapmayan Hintliye subayın çizmesini öpmek, yere yatırılıp burnunu toza sürmek, sürünmek gibi cezalar veriliyordu. Britanyalı subaylar Hintliler için çeşitli cezalar icat ediyorlardı. Tek ayak üzerinde zıplatılıp alınlarını yere sürmek, vücutlarına badana sürülmesi, kırbaçlama, Hintlilerin karınları üzerinde süründürülmesi bu cezalar arasındaydı. Hintlilerin haysiyetlerinin bu şekilde kırılmış olması, katledilmelerini kolaylaştırmıştır.¹⁸

İnsandışılaştırmanın daha ileri bir seviyesi, Auschwitz'in çitleri önünde yaşanmıştır. Bu çitlerin önünde duran insanlar "derileri büzülmüş, göz çukurları boşalmış, bir deri bir kemik kalmış bu iskeletlere bakınca ...

¹⁷ Bauman, 1997, s. 47-8.

¹⁸ Jonathan Glover, *İnsanlık Yirminci Yüzyılın Ahlaki Tarihi*, çev. Ayla Okyayuz Yazal, Phoneix, Ankara, 2003, s. 35-36.

bunların gerçekten insan olduğuna kim inanırdı” sorusunu sordurtacak hale getirilmişlerdir.¹⁹ İnsanlara bu şekilde muamelede bulunulmasının nedeni, kurbanları sefaletleri ve görünüşleri dolayısıyla saygı ve sempati uyandırmayacak hale getirmektir. Temel ihtiyaçlarından mahrum edilen, aç bırakılan, temizlenmelerine izin verilmeyen insanlar artık kolayca, temizlenecek kir veya çözülecek bir sorun olarak görülebilirler.

İnsani duyguları zayıflatmanın bir diğer yolu, kurbanı insan olarak görmek yerine onu mensubu olduğu etnik gruba, dine, mezhebe veya ideolojiye göre sınıflandırmaktır. Kurbanın o topluma ait olmadığı, genellikle damgalanmış başka bir gruba mensup olduğu göz önüne alınır. Yalnızca bir insan olarak değil de bir emperyalist ya da komünist olarak görülen kişiye kötü muamelede bulunmak çok daha kolaydır.²⁰ İnsanların bizim gibi korku, umut, sevinç ve hayalleri olan birer varlık olarak görülmeyip sadece ırkı, dini, mezhebi ve ideolojisinden hareketle sınıflandırıldığı bir değerlendirmede “öteki” hızlıca kurban haline getirilebilmektedir.

İnsandışılaşmanın bütün bu örneklerini Nazi politikalarında görmek mümkündür. Yahudiler, öncelikle dinî ve etnik bir ayırım esas alınarak “Alman” olmaktan çıkarılmışlardır. Artık onlar, Almanlar için ötekiydiler.

İşlerinden atıldılar, dükkanları boykot edildi ve saldırıya uğradı. Çirkin propagandalarla damgalandılar, üzerine sarı bir yıldız işlenen kıyafetler giymeye mecbur edildiler. Toplumdan ayrıldılar. Bir araya toplanıp son derece zalim şartlar altında sürüldüler. Hayal bile edilemeyecek dehşet kamplarına konuldular. Ve milyonlarcası mekanize bir sanayi haline getirilmiş bir ölüm şekliyle – erkek, kadın ve çocuk – sistematik bir şekilde katledildiler.²¹

Nispeten küçük ayrımcılıklarla başlayan uygulamalar şiddetini aşama aşama arttırmış ve bu süreç Yahudilerin katledilmesiyle sonlanmıştı. Bauman’ın “insandışılaştırma” dediği şey, Arendt’in radikal kötülük diye adlandırdığı süreci andırır. Arendt, bu kavramla insanların adım adım insanlıktan çıkarıldığı bu süreci anlatır. Bauman, insandışılaşmayı modern dönemin karakteristik özelliği olan dünyaya düzen verme arzusuna bağlarken Arendt, bu kötülükleri ayırt edici ve radikal kılan şeyin, sadece

¹⁹ Bauman, 1997, s. 138.

²⁰ Glover, 2003, s. 54.

²¹ Glover, 2003, s. 483.

milyonlarca insanın aşağılanması, işkence edilmesi ve sistematik şekilde öldürülmesi değil, ayrıca kadiri mutlak olduklarını, insanlarda çoğulluğu yaratmış Tanrı ile rekabet edebileceklerini düşünen totaliter liderlerin kibrinin²² eseri olması olduğunu söyler. Bu şekilde her iki düşünür de modern dönemde yaşanan korkunç eylemleri insandaki gemlenmemiş arzularla ilişkilendirir.

Arendt, Bauman'dan farklı olarak yaşanan süreci aşama aşama tespit eder ve başlangıç noktası olarak insanların toplama kamplarına alınmalarını esas alır. Arendt'e göre önce hukuki ve siyasi insan yok edilir. Daha sonra ahlaki kişi ve bizzat insan kişiliği ortadan kaldırılır.²³ En sonunda ise, soğuk ve sistematik şekilde insan bedeni imha edilir.²⁴ Bu süreç içinde insanlar, bireyselliklerinden arındırılarak gereksiz birer kukla konumuna indirgenirler.²⁵ Radikal kötülük denilen bu suçların gerçek belirtisi, bunları cezalandırmanın veya bağışlamanın mümkün olmamasıdır.²⁶ Bu suçlar, insanların insan olma statülerini ortadan kaldırır ve onları fuzuli hale getirir.²⁷ Yirminci yüzyılda yaşanan örnekler, bize gayr-ı insani uygulamalara karşı çok hassas olunması gerektiğini, göz yumulacak önemsiz ayrımcılıkların adım adım ilerleyerek bir felaketle sonuçlanabileceğini göstermektedir.

b) Eylemin Sonuçlarının Failden Uzaklaştırılması

Modern dönemde gelişen bürokrasi ve teknoloji insanların eylemlerine uzaklaşmasına da yol açmış, böylece eylemlerin ahlaki karakteri görünmez kılınmıştır. Soykırımlara katılanların çoğu, çocuklara kurşun atmamıştır veya onları gaz odalarına sokmamıştır. Çoğu bürokrat, notlar yazmış, taslaklar hazırlamış, telefon görüşmeleri yapmış, toplantılara katılmıştır. Bu kişiler, masalarında oturarak bir halkı yok edebilmiştir. Görünürde zararsız eylemlerinin nihai sonucu korkunç olmuştur. İnsanlar, kafa yormaktan kaçınma ve dolayısıyla neden-sonuç zincirinin son halkasını

²² Richard J. Bernstein, *Radikal Kötülük Bir Felsefi Sorgulama*, çev. Nil Erdoğan, Filiz Deniztekin, Varlık Yayınları, İstanbul, 2010, s. 265.

²³ Fatmagül Berktaş, *Dünyayı Bugünde Secmek Hannah Arendt'in Politika Anlayışı*, Metis Yayınları, İstanbul, s. 98-103.

²⁴ Arendt, 2014, s.2 72.

²⁵ Hüseyin Günel, *Hannah Arendt ve İnsanlığa Karşı Suçlar*, Dost Kitabevi, Ankara, 2015, s. 119.

²⁶ Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 348.

²⁷ A.g.e., s. 123.

görmeye yanaşmama eğilimindedir. Ortaya çıkan ahlaki körlük nedeniyle silah fabrikasında çalışan, yeni siparişler sayesinde fabrikalarının kapanmamasına sevinen işçiler, Etiyopyalılarla Eritreilerin birbirine karşı gerçekleştirdiği katliamlara gerçekten üzülebilmektedir. Benzer şekilde hammadde fiyatlarındaki düşüş dünya çapında iyi haber olarak görülürken, Afrikalı çocukların açlıktan ölmesi yerkürede gözyaşlarıyla karşılanabilmektedir.²⁸ Uzmanlaşma ve işbölümü ile katliama uzanan eylemler zinciri halkalara bölünmektedir. Böylece her bir failin işi, özel, kendi içinde olup biten bir yapıya dönüşmektedir. Fail, ortaya çıkan işin müstakbel kullanımları konusunda hiçbir bilgi edinmemektedir. Hiçbir işin, operasyonun nihai sonucu belirlediği görülmemektedir. Katkıların çoğu, nihai sonuca bağlanan önemsiz bir mantıksal hat olarak algılanmaktadır.²⁹

Teknolojide yaşanan gelişmeler de failin eylemden uzaklaşmasına ve onunla yüzleşmekten kaçınmasına hizmet etmektedir. Günümüzde bilgisayar başında birkaç tuşa basarak binlerce insanın öldürülebileceği herkes tarafından bilinmektedir. Uzaktan öldürme imkanı, yarattığı fiziksel, toplumsal ve psikolojik mesafe ile kurbanın görülmesini engellemektedir. Bu imkan nedeniyle katliam ile bir tetiği çekme, elektrik akımını açma, klavyedeki bir tuşa basma gibi masum eylemler arasındaki bağlantı tümüyle teorik hale gelmektedir. Eylemin görünürdeki nedeni ile sonucu arasındaki boyut farklılığını kavramak güçleşmektedir. Bu güçlük, kişinin ahlaki bütünlüğünü bozmadan ve onu ahlaki çöküşe uğramadan Hiroşima ya da Dresden'e bomba atmasını, güdümlü füze üssünde kendisine verilen görevleri yapmasını, nükleer savaş başlıkları tasarlamasını mümkün kılmaktadır.³⁰

Eylemlerle sonuçlar arasında yaratılan bu mesafe sayesinde fail, hem kurbanlardan hem de eylemin nihai sonuçlarıyla yüzleşmekten uzaklaşmaktadır. Ahlaki ikilemler gözden uzaklaştırıldığında irdeleme ve bilinçli bir ahlaki seçim yapma olanağı azalmaktadır.³¹ Bu süreçte ahlaki itkiler ve kısıtlamalar yok edilmekten ziyade nötr hale getirilir ve ilgisiz kılınır. Bu durum, insanlara kendilerinde en ufak bir insaniyetsizlik hissetmeden zalim eylemlerde bulunma imkanı verir. Modernlik, insanları

²⁸ Bauman, 1997, s. 44-45.

²⁹ Bauman, 2014, s. 267.

³⁰ Bauman, 1997, s. 46.

³¹ A.g.e., s. 46.

daha zalim yapmamıştır fakat zalim olmayan insanların zalimce şeyler yapabildiği bu yolu icat etmiştir.³²

Kötülüğün Sıradanlığı

Modernitenin icat ettiği bu yol, çok geçmeden “kötülüğün sıradanlığı”na ulaşmıştır. George Orwell, bu yolu şöyle anlatır:

Ben bunları yazarken, son derece medeni insanlar, tepemde uçarak beni öldürmeye çalışıyorlar. Bireysel olarak bana bir düşmanlıkları yok, aynı şekilde ben de onların düşmanı değilim. Klasik ifadeyle, “onlar sadece görevlerini yapıyorlar.” Hiç şüphem yok ki, birçokları, iyi kalpli, yasalara uyan, özel hayatlarında cinayet işlemeyi hayal bile edemeyecek olan insanlar. Diğer yandan, bunlardan birinin beni iyi nişanlanmış bir bombayla havaya uçurmayı başarması halinde, bu yüzden uyularından olacağını da hiç sanmıyorum.³³

188

“Kötülüğün sıradanlığı” kavramını ilk kez gündeme taşıyan ve felsefi literatüre katan Arendt, bu kavramla canavarlıkların canavarlara, zorbalıkların zorbalara ihtiyaç duymadığını anlatmak istemiştir. Yahudi sorununun nihai çözümünde yer alan Eichmann ile ilgili sorun, psikoloji ve psikiyatr alanında ileri gelen uzmanların incelemelerine göre onun bir canavar ya da sadist değil de rahatsız edici derecede normal biri olmasıdır.³⁴ Radikal kötülük anlamına gelen “radikal Böse”³⁵ ifadesini ilk kez kullanan Kant, insanı “şeytanî bir varlık” olarak düşünmeyi kategorik olarak reddetmiştir.³⁶ Bu konuda Kant’ı izleyen Arendt’e göre Eichmann bir canavar, sadist, anormal biri değildi, gayet sıradan, normal, görevlerini yerine getiren, üstlerinin emirlerine uyan bir memurdu. O, hem emirlere hem de o dönemde geçerli yasalara uygun hareket etmiştir.³⁷ Arendt’in anlatımına göre yarım düzine psikiyatr Eichmann’ı incelemiş ve ona “normal” raporu vermiştir. Söylenenlere göre içlerinden biri “benden, onu muayene ettikten sonraki halimden her halükarda daha normal” demiştir. Bir başkası ise genel olarak Eichmann’ın psikolojik durumunun, eşine ve

³² Bauman, İstanbul, 2014, s. 269.

³³ Akt: Glover, Age., 2003, s. 105.

³⁴ Zygmunt Bauman, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, çev. F. Doruk Ergun, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 169.

³⁵ Bernstein, 2010, s. 21.

³⁶ A.g.e., s. 53.

³⁷ Çabuklu, 2006, s. 154.

çocuklarına, annesine, babasına, kardeşlerine ve arkadaşlarına karşı tavrının “normal olduğunu, hatta insanların çok hoşuna gittiğini” söylemiştir.³⁸

Ancak Eichmann'ın emir komuta zincirine bağlı hareket etmiş olması, onun gettolarındaki yaşam koşullarından, kelimelerin kifayetsiz kaldığı sefaletten ve nihai tasfiyelerden sorumlu olduğu³⁹ gerçeğini değiştirmemektedir. O, ahlaki bir fail olarak çarkta bir dişli olmak zorunda değildi. Çarkta bir dişli olmayı seçmek, bir tercihti ve Eichmann bir birey olmak yerine bir dişli olmayı seçmiştir.

Düşünme, en temel insani yetilerden biridir ancak bu yeti insanlarda otomatik olarak işlemez. İnsan, öncelikle düşünen değil, düşünmeyi seçebilen bir varlıktır ve Eichmann düşünmemeyi seçmiştir.⁴⁰ Eichmann, düşünmeyi reddederek iyiyi kötüyü birbirinden ayırmaktan vazgeçtiği ve vicdanının sesini tamamen bastırdığı için⁴¹ suçludur. Arendt, ayrıca Nazi ideolojisine teslim olan saygın toplumu da eleştirmiştir. Totaliterliğin insan doğasını değiştirdiğini, ondaki insani yanı körelttiğini ve bağımsız düşünme becerisini azalttığını söylemiştir. Arendt'in bu iddiaları tepki toplamıştır çünkü o, bu sözleriyle herkesin içinde bulunan kötülüğe düşme eğilimini dile getirmiştir.⁴² Sıradan insanlarda bulunan bu eğilimin varlığı tedirgin edicidir. Bizler, hayvanlar ve iblisler hayvanlar ve iblisler gibi davrandığında değil, insanlar hayvanlar ve iblisler gibi davrandığında dehşete kapılırız.⁴³ Canavarca işleri yapanlar yalnızca canavarlar olsaydı dünya rahat, güvenli, sıcak ve dostane bir yer olurdu. Çünkü canavarlara karşı görece korunaklıyız. Psikopatları ve sosyopatları tespit edecek psikologlar, onları kapalı kapılar ardında tutacak yargıçlar, onların orada kaldıklarından emin olmamızı sağlayacak polis ve gardiyanlar var.⁴⁴ Eğer canavarlar değil, normal insanlar dehşet verici eylemlerde bulunuyor, sapkın ve sadist davranışlara meylediyorsa insanlıkdışı özellikler taşıyanları insanların geri kalanından ayırt etmek için icat edilen süzgeçler işe yaramaz hale gelir. Bu durumda herkes savunmasız durumdadır. Eğer Eichmann, normal bir insansa kimse önceden şüphelenilmekten muaf değildir. Adolf Eichmannlar

³⁸ Hannah Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı Adolf Eichmann Kudüs'te*, çev. Özge Çelik, Metis Yayınları, İstanbul, 2012, s. 36.

³⁹ A.g.e., s. 222.

⁴⁰ Berktay, 2012, s. 30.

⁴¹ Günel, 2015, s. 115.

⁴² Çabuklu, 2006, s. 154-55.

⁴³ Neiman, 2006, s. 292.

⁴⁴ Bauman, 2013, s. 169-70.

yaşadığımız sokakta dolaşiyor, sinema ve stadyumları dolduruyor, toplu ulaşım araçlarında yolculuk ediyor, yan dairelerde yaşıyor olabilir. Bu insanların hepsi uygun koşullarda Adolf Eichmann'ın yaptığını yapabilir.⁴⁵

Bu uygun koşulların neler olabileceğini görmek için psikoloji alanında yapılan bazı deneylere bakılabilir. Stanley Milgram ve Philip Zimbardo tarafından gerçekleştirilen deneyler sıradan insanların belirli koşullar altında korkunç eylemler gerçekleştirebileceğini açıkça göstermiştir. Milgram, deneyinde gönüllü olanlara öğrenmenin etkileri hakkında bir çalışmada yer alacaklarını söyler. Öğrenci yanlış yanıt verdiğinde deneğe bir düğmeye basması söylenir, bu düğmenin öğrenciye elektrik vereceği de belirtilir. Öğrenci yan odadaki bir sandalyeye bağlanmıştır ve vücuduna elektrotlar yerleştirilmiştir. Deneklere farklı düğmelere basarak giderek artan şiddette elektrik şokları verdikleri düşündürülmüş ve öğrenci de buna uygun şekilde rol yapmıştır. 15 ile 450 volt arasında değişen otuz düğme vardır. 75 voltta öğrenci inler, 285 voltta acı dolu çığlıklar atmaya başlar. Tereddüt eden deneklere devam etmeleri emredilir. Deneye katılan kırk kişiden yirmi altısı en yüksek şoka kadar devam etmiştir. 450 voltluk bu en yüksek seviyedeki şokun üzerinde "tehlike: öldürücü şok" yazmasına rağmen bu kişiler verilen emri yerine getirmiştir.⁴⁶

190

Zimbardo ise Standford Üniversitesi'nde yürüttüğü deneyde bazı denekleri mahkum rolü, bazılarını da gardiyan rolü oynamak üzere rastgele seçmiştir. Deney sırasında gardiyan rolü verilenlerin, mahkum rolünü oynayanlara karşı sadistçe davranmaya başladığı görülmüştür. Bu deney, gardiyanlık yapmak için seçilen normal, sadist profiline uymayan insanların sadistçe davranışlar sergilemelerinin mümkün olduğunu göstermiştir.⁴⁷

Kötülüğün Sıradanlığı ve İtaat Eğilimi

İnsanların ne derece korkunç olursa olsunlar verilen emirleri yerine getirme eğilimi çeşitli düşünürlerin dikkatini çekmiştir. Adorno, Horkheimer, Fromm, Reich, Gasset, Gruen gibi birçok yazar, kitlelerin içindeki kötülük eğilimini, onların güçlü olanla, otoriteyle özdeşleşme eğilimini eserlerinde ele almıştır.⁴⁸

⁴⁵ Zygmunt Bauman, *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*, çev. Pelin Sıral, Habitus Yayıncılık, İstanbul, 2011a, s. 187-88.

⁴⁶ Glover, 2003, s. 505-6.

⁴⁷ Bauman, 2011a, s. 188-89.

⁴⁸ Çabuklu, 2006, s. 153-54.

İtaat, olumsuz pek çok olayın yaşanmasına temel oluşturmuştur. Örneğin 1994 yılında Ruanda'da Hutular, yüz gün içerisinde o güne dek kapı komşuları olan bir milyon kadar Tutsi'yi katletmiştir. Siyasi ve özel ilişkilerin itaatle belirlendiği bir kültürden gelen Hutular, Tutsileri katletme emri geldiğinde çok az istisnanın dışında bu emre itaat etmiştir.⁴⁹ Fransız düşünür Alain, itaatle kimlik kazanan görev insanlarını şu şekilde betimler:

Görev adamları korkunçtur. Topçu insanları paramparça ederken görevini yapar. Pilot çocuk dolu küçük bir evin üzerine mecburi inişe geçerken görevini yapar. Şehirleri yakıp yıkacak ve zehirli gaza boğacak olanlar da görevlerini yapacaklardır.⁵⁰

Birey, bir süreç içerisinde bu tarz eylemler gerçekleştirir hale gelir. Bunun için öncelikle onun bir gruba özdeşleşmesi gerekmektedir. O, içerisinde yer aldığı grubun ideolojik anlayışını bir kez benimsedikten sonra nefes kesici bir hızla kendi adına düşünme, konuşma ve en sonunda da kendi adına algılama yetisini yitirir. Ancak bireydeki bu tabi olma arzusu, birey daha o gruba katılmadan önce onda mevcuttur.⁵¹

İtaat eğilimi, insanlardaki otoriteyle özdeşleşme neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bu eğilim, üstlerin emirlerine başka türlü davranmayı gerektiren hiçbir unsuru dikkate almaksızın yerine getirme, örgüte bağlılığı her tür bağlılıktan üstün tutma eğilimi olarak tanımlanabilir. Bu eğilim uğruna bastırılması veya yok edilmesi gerekenler kişisel görüş ve tercihlerdir.⁵² Koşulsuz itaati seçmiş bir insan için kendi düşünce ve tercihleri dahil boyun eğdiği gücünkiler dışında kalan her fikir ve tercih gereksiz hale gelir. Kişinin kendi adına düşünme becerisinden vazgeçmesi ahlaken iyi ile kötü arasında bir tercihte bulunamaması oldukça önemli bir sorundur. Bu noktada temelde epistemolojik bir sorun olan düşünmeme ve bilmeme sorunu ahlaki bir mesele haline gelir. Kişi, itaati seçerken beraberinde fikirsizliği ve düşünce yoksunluğunu da tercih etmiş olur. Bu durum o kişi için ahlaken bir uyku hali meydana getirir. Artık o, eylemlerini kendi akli ile belirlemediği için Kantçı anlamda otonom bir varlık değildir.

⁴⁹ Arno Gruen, *Demokrasi Mücadelesi Radikalizm, Şiddet ve Terör*, çev. İlknur İgan, Çitlembik Yayınları, İstanbul, 2010, s. 85.

⁵⁰ Alain, *Politika*, çev. Birol Emil, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 157.

⁵¹ Arno Gruen, *Normalliğin Deliliği Hastalık Olarak Gerçekçilik: İnsandaki Yıkıcılık Üzerine Bir Kuram*, çev. İlknur İgan, Çitlembik Yayınları, İstanbul, 2015, s. 146.

⁵² Bauman, 1997, s. 41.

İnsanın itaat yoluyla kişisel görüşlerinden ve tercihlerinden vazgeçmesi, büyük bir kayıptır. Çünkü hayatımızı ince eleyip sık dokuduğumuz, onu başkalarının talimatlarıyla değil, kendi düşüncelerimizle yönlendirdiğimiz takdirde o hayat bizim hayatımız olur.⁵³ İnsan hayatının en karakteristik yanı, bireyselliğidir. Kişi, kendi düşüncelerini ve tercihlerini bir kenara bırakarak yaşamının bireyselliğini yitirir. Bu değerlerin bastırılması ve yok edilmesi sonucu şöyle durumlar yaşanabilir:

Çalmaktan, öldürmekten, bir insana saldırmaktan kendi prensipleri gereği nefret eden bir kişi, otorite tarafından emredildiği takdirde kendini bu işleri görece daha kolay yaparken bulabilir. Kendi başına hareket eden bir insanda aklımıza bile getiremeyeceğimiz bir eylem, emirle yapıldığında tereddütsüz uygulanabilir.⁵⁴

Böyle durumlarda otoritenin taleplerine uygun bir davranış gerektiren bağıllık anlayışı, kurbanla özdeşleşmeyi engellemektedir. Normal insanlar, itaat ile yabancı bir iradenin uygulayıcısı durumuna düşerek, dışardan belirlenir hale gelirler. Bu durumda kendilerini, yaptıklarından kişisel olarak sorumlu tutmazlar. Onları ilgilendiren tek şey, yeterince iyi bir uygulayıcı olmaktır.⁵⁵ İnsan bir otoriteye itaatle özerkliğini yitirdiğinde eylemlerini ahlaki olup olmamaları açısından değil, başarılı olup olmamaları açısından değerlendirmeye başlar. Eylemlerini ahlaki açıdan değil de teknik açıdan değerlendirmesi ise ahlaki değerlerin işlevsiz hale gelmesine neden olur.

Kişi, tabi olduğu güç tarafından kendisine anlatılan öyküyü sorgulamadan benimseyebilir, üzerinde hiç düşünmeden kendisine buyurulanları yerine getirebilir. Ancak o, her ne kadar kendi eylemleri neticesi ortaya çıkan sonucu sahiplenmese de hem o eylemleri gerçekleştirdiği için hem de düşünmemeyi seçerek kendisini o eylemleri icra edecek noktaya getirdiği için düşünce yoksunluğundan ahlaken sorumlu ve suçludur.

⁵³ Felicity Haynes, *Eğitimde Etik*, çev. Semra Kunt Aktaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 17.

⁵⁴ Bauman, 1997, s. 198.

⁵⁵ Arno Gruen, *İçimizdeki Yabancı Nefretin Kökenleri Yabancı Olana Nefret Ve Sonuçları*, çev. İlknur İgan, Çitlembik Yayınları, 2016, s.147.

Düşünen Özerk Birey

Arendt, yazılarında kendi adına düşünme yetisinin önemini vurgulamış bir düşünürdür. Ona göre gerçeklikten uzak ve fikirsiz olmak, insanın bünyesinde bulunan bütün şeytani içgüdülerin vereceği zarardan daha büyük bir yıkıma yol açabilir.⁵⁶ Düşünmenin, eleştirel düşünmenin olmadığı yerde bizleri bekleyen şey, düşüncesizliğin replikleriyle konuşan, fikre ve zikre direnen kötülüğün sıradanlığıdır. Eichmann'ın düşünme ve bağımsız yargılarda bulunma yeteneksizliği ile klişe olmayan tek bir kelime bile söyleyememesi, Arendt'in kötülüğün sıradanlığı olarak adlandırdığı fenomenle yakından ilgilidir.⁵⁷ Kötülüğün sıradanlığı, düşünce yetisini kullanmadığından iyiyle kötüyü birbirinden ayırt edemeyen failin eseridir. Düşünme, sabit düşünme alışkanlıklarından, taşlaşmış kural ve ölçütlerden, klişe ifadelerden arınmayı sağlayarak zihinsel değerlendirme yetisini özgürleştirir ve zihinde ahlaki yargı için açık bir alan yaratır.⁵⁸ Aklın Sokratik tarzda statükoyu sorgulayan kullanımı ile kişi, düşünme faaliyeti ile propagandası yapılanlarla yaşanan gerçekliğin tutarsızlığını görecektir, kendisine iyi denilen işlerin aslında ne kadar korkunç eylemler olduğunu, "temizlik" iddiasıyla gerçekleştirilen eylemlerin aslında katliam olduğunu, eylemlerinin ve eylemsizliğinin aslında kime ve neye hizmet ettiğini fark edebilecektir. Kişinin düşünmeyi seçmesi, gerçekleri olduğu gibi görmesine ve vicdanıyla karşılaşmasına zemin oluşturacaktır.

Otoritenin emrine girerek kişisel düşünme kabiliyetini askıya almak, kötülüğün sıradanlaşması için uygun ortamı yaratır. Ancak fikirler açıkça dile getirildiğinde, çok sesliliğe imkan tanındığında bu tehlike bertaraf edilebilmektedir. Milgram deneyinde başlangıçta tek bir otorite kaynağı vardı. Deneğin kendisine verilen emrin geçerliliğini karşılaştırabileceği başka bir görüş sunulmamıştı. Milgram, monolitik karakterdeki otoritenin yarattığı etkiyi açığa çıkartmak için deneklerin birden fazla deneciyle karşılaştığı ve deneycilerin verilen emri açıkça tartışmalarının ve emre itiraz etmelerinin öğütlendiği birçok deney daha yapmıştır. Sonuçlar oldukça şaşırtıcıdır. Önceki deneylerde görülen kölece itaat ortadan kalkmıştır. Artık denekler, hoşlanmadıkları eylemlerde bulunmaya istekli değildirler. Değişen koşullar nedeniyle tanımadıkları kurbanlara eziyet etmeye yönlendirilememektedirler. Bu deneyler şunu göstermiştir:

⁵⁶ Arendt, 2012, s. 292.

⁵⁷ Berrak Coşkun, *Hannah Arendt'te "Radikal Kötülük" Problemi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 100.

⁵⁸ Berktaş, 2012, s. 133.

Kişinin kendi değer yargılarına ve vicdanının sesine aykırı davranmaya hazır olması yalnızca, yetkili birinden gelen buyruğun fonksiyonu değil, tek amaçlı, kesin ve rakipsiz bir otorite kaynağıyla karşılaşmanın sonucudur... Normal insanların ahlaksal yönden anormal etkinliklere katılmasına karşı en iyi koruyucu ilaç çoğulculuktur.⁵⁹

İtaat eğilimi için bir set oluşturan çoğulculuk, gerçek bir anlamın da koşuludur. Çünkü gerçekten anlamak için başkalarının görüşlerini öğrenmek, dikkate almak, onların zihinlerine konuk olmak, sonra da ulaşılan sonuçları zorlamanın olmadığı, açık bir tartışma ortamında tartışmak gerekir.⁶⁰

Ahlaksız Koşullarda Ahlaklı Kalabilmek

Koşullar ne olursa olsun kötülük yapmayı reddeden insanlar hakkında yapılan araştırmalar, karakter özelliklerinin ve çocukluk döneminin kişinin ahlaki hayatında belirleyici bir öneme sahip olduğunu göstermiştir. Nazi işgali döneminde Yahudilerin kurtarılmasına yardım eden insanların yetiştirilme biçiminin diğerlerinden farklı olduğu görülmüştür. Kurtarıcıların anne babaları çocukları için öncelikle başkalarını düşünme konusunda yüksek ahlak standartları koymuşlardı. Eğitimlerinde asla katı olmamış, disiplinden çok akılcı düşünmeye önem vermişlerdi.⁶¹ Kurtarıcılara aileleri küçükken saygı göstermiş, emirler vermek yerine bir davranışı yapmanın gerekliliğini nedenleri ile açıklamışlardır.⁶² Dehşet verici eylemlere katılmamış insanlar, iletişim kurabilen, korkularını kabullenen, asla erkekliklerini kanıtlamak zorunluluğu duymayan, kendilerini çaresiz kurban rolüne düşürmeyen, her zaman başkalarına yardıma hazır insanlardı.⁶³

Vietnam'da acımasız eylemlerde bulunan Amerikalı askerler ile Nazi liderleri benzer şekilde yetiştirilmiş insanlardı. Bu kişilerin evlerinde kurallar keyfi olarak ve bireylerin ihtiyaçlarından bağımsız olarak dayatılmaktaydı. Hassasiyet ve sevecenlik, küçümsenen niteliklerdi. Bu nitelikler, özellikle erkeklerde birer zayıflık olarak görülüp

⁵⁹ Bauman, 1997, s. 210-11.

⁶⁰ Berktaş, İstanbul, 2012, s. 20.

⁶¹ Glover, 2003, s. 582.

⁶² Age., s. 610-11.

⁶³ Gruen, 2016, s. 148-49.

cezalandırılıyordu. Babalar kendi yargılarını dayatıyor, kendi anlayışlarına uymayan şeyleri ahlaki olarak yanlış bulup reddediyorlardı. Duygusallık yasaktı.⁶⁴

Ahlakta karakterin ve çocukluk döneminin önemi ile ilgili bu araştırmalar, Aristoteles'in bu konularda haklı olduğunu ortaya koymaktadır. Aristoteles, entelektüel derinliğin ahlaki açıdan bir garanti sağlamadığının farkındaydı. Ona göre iyi karakterin anahtarı, çocuklara erken yaşlardan itibaren cömertlik, cesaret ya da dostluk gibi erdemleri hayata geçirmekten haz duyan bir mizaç aşılama yatar.⁶⁵ Çocukluk dönemi duygusal açıdan oldukça önemlidir. Çocuklukta ruha girmeyen sevgi ve merhamet yetişkinlikte ortaya çıkamaz. Duygusal bağlar önce yakın çevrede gelişir ve yavaş yavaş dışarıya doğru yayılır.⁶⁶ Aristoteles, bu nedenle kadın ve çocukların ortak kullanımına karşı çıkmıştır. Ona göre kadın ve çocukların ortaklaşa kullanıldığı yerde dostluk duygusu fazla gelişemeyecektir. Sevgi kelimeleri de değerini yavaş yavaş yitirecek ve zamanla yok olacaktır.⁶⁷ Aristoteles'in sevgi ve dostluk gibi duyguları önemsemesinin nedeni, erdemın kişinin duygusal bakımdan da doğru tepkiler vermesini gerektirmesidir.⁶⁸

İnsan sadece kendi menfaatlerini değil, başkalarının iyiliğini de düşünebilmelidir.⁶⁹ Ahlakın temelinde başkalarının çıkarını düşünebilme, başkaları için endişe duyabilme becerisi bulunur. Ancak bu beceriyi kazanabilmek için yakın ilişkiler kurmuş olmak gerekir. Yakın ilişkilerle haşır neşir olma derecemizle yabancıları kollama yeteneğimiz ve buna karşı motivasyonumuzun ölçüsü arasında güçlü bir ilişki vardır.⁷⁰ Bu nedenle ailede çocuğun sevgi, saygı ve sempati duygularının serpilip gelişeceği duygusal açıdan sağlıklı bir ortam sunulmalıdır.

Arendt, ahlaksız koşullarda ahlaklı kalabilen insanların bunu yapabilmelerini, onların doğruyu yanlıştan ayırt edebilmeleri ile, sadece

⁶⁴ Gruen, 2010, s. 19.

⁶⁵ Jeffrey Abramson, *Minevra'nın Baykuşu Batı Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. İbrahim Yıldız, Dipnot Yayınları, Ankara, 2014, s.110.

⁶⁶ Beyaz Erkızan, 2012, s. 155.

⁶⁷ Aristoteles, *Politika*, çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s.54.

⁶⁸ Abramson, 2014, s. 111.

⁶⁹ Semra Tüfenkci, *Din Felsefesi Açısından İnsan Doğası* (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun, 2016, s. 198.

⁷⁰ Hugh LaFollette, *Kişisel İlişkiler Sevgi, Kimlik ve Ahlak*, çev. Fermâ Lekesizalın, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 272.

kendi yargılarına göre hareket edebilmeleri ile açıklar.⁷¹ Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, meselenin duygudan arındırılmış bir akıl meselesi olmaması gerektiğidir. Söz konusu olan, duygudaşlık, merhamet ve aklın birlikteliğidir. Akıl duygulardan arındırıldığında anlamsız ve işlevsiz bir hale gelir.⁷² Fail, duygular ve aklın birlikteliği ile kurbanın durumunu ve acısını algılayabilecektir. İçinde bulunduğu koşulları Sokratik tarzda sorgulayabilecek, kurbanın üstü örtülen insanlığını ortaya çıkarabilecektir. Teknik imkanlarla ve bürokratik zincirin halkaları ile eylemin kendisinden uzaklaştırılan sonuçlarını görebilecektir. Öte yandan fail, ancak böyle bir akıl ile karşı karşıya kalınan güçlük karşısında farklı çözüm yolları üretecektir. Akıl, tahayyül gücü ve iyiyi kötüden ayırt edebilme becerisi ile ahlak için çok büyük bir öneme sahiptir. Bununla beraber ahlak, duygulardan kopuk şekilde akıl yürütme meselesi değildir. İnsan, düşünüp taşınma sonucu iyi ve kötüyü birbirinden ayırt edilebilse de bu ayrımı yapmak tek başına, failin iyi olanı yapmasını sağlamamaktadır. İyi olanın yapılması, çoğu zaman beraberinde bir fedakârlığı ve cesareti gerektirir. Aklın kendisi tek başına, failin ahlaken doğru eylemi yapmak için niçin risk alınması ve fedakârlıkta bulunulması gerektiğini gerektirememektedir. Akıl, doğru olanı gösterebilse de doğru eylem konusunda faili harekete geçirmek için tek başına yeterli değildir. Bu nedenle insanlarda başkalarına karşı bir hassasiyet, ilgi, sevgi, merhamet, sorumluluk gibi bir duygu olmadan failin aklıyla iyi ile kötüyü ayırt edebilmesi nedeniyle ahlaken doğru olanı yapacağını düşünmek yanıltıcıdır. Onun motivasyon noktasında duyguların yardımına ihtiyacı vardır.

Arendt'in felsefi literatüre kazandırdığı "kötülüğün sıradanlığı" kavramını benimseyerek eserlerinde konu alan Bauman, bu açıdan Arendt'ten farklı bir noktadadır. Aslında Arendt de Bauman da ahlakta aklın veya duyguların yerini inkâr etmemiştir. Ancak bu iki düşünür, bunlara farklı şekilde ağırlık verir. Arendt, insanın kötülüğe karşı başvuracağı bir kaynak olarak dünya sevgisinden⁷³ ve politikaya girme yükünün ardındaki itici güç olarak kişinin komşusuna yönelik sevgisinden,⁷⁴ bahsetse de duygulardan çok aklın ve düşünmenin önemini vurgular. Ona göre ahlakın temeli, kişinin sürekli kendisinin farkında olması ve eleştirelliktir.⁷⁵ Arendt,

⁷¹ Arendt, 2012, s. 155.

⁷² H. Nur Beyaz Erkızan, *Aristoteles'ten Nussbaum'a İnsan*, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 155.

⁷³ Berktay, 2012, s. 160.

⁷⁴ Berktay, 2012, s. 169.

⁷⁵ Berktay, 2012, s. 189.

uyurgezere benzettiği insanları düşünmenin uyandıracığı iddiasındadır. Ona göre düşünmeden yaşamak mümkünse de böyle bir hayat sadece anlamsız değil, aynı zamanda tam bir canlılıktan yoksundur.⁷⁶ Akıl ve anlam arasında bir ilişki olduğunu düşünen Arendt, 20. yüzyılda anlamsızlığın artışına sağduyunun zayıflamasının eşlik ettiği iddiasındadır.⁷⁷ Bauman ise, ahlakta duyguların, özellikle sorumluluk duygusunun ahlakın temeli olduğu savunur. Ona göre duyguların ahlak alanının dışına atılarak ahlakın sadece akla dayandırılmaya çalışılmasının sonucu, ahlaki itkinin susturulması ve ahlaki kapasitelerin ahlaksız amaçlar da içerebilecek toplumsal hedeflere yöneltilmesi olmuştur.⁷⁸

Sonuç

Adorno, "Auschwitz'in asla tekrarlanmamasını istemek her eğitimin en önemli arzusudur"⁷⁹ diyerek "kötülüğün sıradanlığı" fenomeninin bir tehlike olarak ortadan kalkmadığını bize anımsatır. Arendt, siyasal örgütlenme arzusu edinmiş kitlelerin olduğu her yerde totaliter hareketlerin mümkün olduğunu söyler⁸⁰ ve totaliter çözümlerin, totaliter rejimlerin çökmesinden sonra bile siyasal, toplumsal ve ekonomik sefaleti insana layık bir şekilde dindirmenin olanaksız görünmesi durumunda güçlü eğilimler şeklinde ayakta kalabileceği uyarısında bulunur.⁸¹ Bauman ise, bazı insanların fazlalık ilan edildiği ya da fazlalık durumuna itildiği zamanlarda daima güçlü olan "totaliter çözümler" in ayartmalarının küçümsemesini aptallık ve sorumsuzluk olarak görür.⁸² Toplu katliamlar, çeşitli kamplar, birtakım istenmeyen halkların "temizlenmesi", düzen getirme adına girilen radikal eylemler, kötülüğün sıradanlığının bir başka görünümü olan terör, aslında bahsi geçen totaliter çözümlere devasa boyutlarda olmasa bile zaman zaman başvurulduğunu göstermektedir. Etkili propagandalar yapılabilmekte, görsel malzemeler kullanılarak hedef olarak seçilen belirli

⁷⁶ Hannah Arendt, "Where Are We When We Think?", *The Life of the Mind*, Harcourt Inc., Florida, 1981, s. 191.

⁷⁷ Hannah Arendt, Ronald Beiner, "Hannah Arendt on Judging", *Lectures on Kant's Political Philosophy*, The University of Chicago, Sussex, 1989, s. 95.

⁷⁸ Zygmunt, Bauman, *Postmodern Etik*, çev. Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011b, s. 23.

⁷⁹ Akt: Thomas De Koninck, Age., s. 39.

⁸⁰ Arendt, 2014, s. 44.

⁸¹ A.g.e., s. 282.

⁸² Bauman, 2014, s. 279.

bir ırka, dine, mezhebe veya sınıfa mensup insanlar kolaylıkla ötekileştirilebilmekte ve şeytanlaştırılabilmektedir.

İnsanın insan olarak görülmediği yerde her türlü kötülük mümkündür. Bu gerçek karşısında bizlerin de umudu, tıpkı Arendt'inki gibi ahlaksız koşullarda ve zor zamanlarda bile ahlaksız eylemlerden uzak duracak insanlardır. İnsan yetiştirirken "başarılı" insan yetiştirmeye odaklanıldığı kadar, adil, merhametli, cesur ve özerk bireylerin inşasına da önem verilirse dünya nispeten daha yaşanılır bir yer haline gelecektir. Öte yandan belirli koşullar altında çoğunluğun gaddarca eylemler sergileyebileceği gerçeği unutulmamalıdır. Bunu önlemek için farklı görüşlerin serbestçe dile getirilebildiği ortamlar beslenmeli ve geliştirilmelidir. Böylece insanlar, farklı görüşleri değerlendirme imkanı yakalayarak kölece itaat tehlikesinden kurtulacaktır. Bu görüşleri tartmak, onlara kendi görüş ve tercihlerini de sınama, gözden geçirme ve bunlara sahip çıkma yolunu açacaktır. İnsanlar, itaatin kolaycılığına kaçmadan kendi akıllarını kullanma cesareti ve becerisi ile gaddarlığa zemin hazırlayan insandıışılaştırmayı daha başlangıçta görüp tanıyacak, böylece insanlık için utanç verici olayların yaşanmasını başlamadan önleyebileceklerdir. Ancak insanların yargıda bulunabilme ve vicdanlarının sesine kulak verebilmeleri küçük yaşlarda nasıl yetiştirildikleriyle yakından ilgilidir. Onlara hem başkasının acısını duymalarını sağlayacak sevgi ve şefkat koşulsuz sunulmalı hem de herhangi bir güce yaslanmadan kendi akıllarını kullanma cesareti ve becerisi kazandırılmalıdır. Vicdanının sesini dinleyen ve aklını kullanabilen özerk bireylerin teknik ve bürokratik ilerlemelerle temayüz eden dünyamızda kötülüğün sıradanlığı tehlikesine karşı tek güvencemiz olduğu hiçbir zaman unutulmamalıdır. Böyle insanlar varoldukça "bu gezegenin insanların yaşamasına uygun bir yer olarak kalması için başka bir şey, daha fazlası"⁸³ gerekmeyecektir.

⁸³ Arendt, 2012, s. 239.

KAYNAKÇA

- Abramson, J., *Minevra'nın Baykuşu Batı Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. İbrahim Yıldız, Dipnot Yayınları, Ankara, 2014.
- Alain, *Politika*, çev. Birol Emil, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Arendt, H., "Where Are We When We Think?", *The Life of the Mind*, Harcourt, Inc., Florida, 1981.
- Arendt, H., Ronald Beiner, "Hannah Arendt on Judging", *Lectures on Kant's Political Philosophy*, The University of Chicago, Sussex, 1989.
- Arendt, H., *Kötülüğün Sıradanlığı Adolf Eichmann Kudüs'te*, çev. Özge Çelik, Metis Yayınları, İstanbul, 2012.
- Arendt, H., *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Arendt, H., *Totalitarizmin Kaynakları 3*, çev. İsmail Serin, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Aristoteles, *Politika*, çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2013.
- Bauman, Z., *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*, çev. Pelin Sıral, Habitus Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Bauman, Z., *Modernite ve Holocaust*, çev. Süha Sertabiboğlu, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Bauman, Z., *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, çev. F. Doruk Ergun, Say Yayınları, İstanbul, 2013.
- Bauman, Z., *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri*, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.

- Benhabib, Ş., *Buhran Çağında Haysiyet Zor Zamanlarda İnsan Hakları*, çev. Barış Yıldırım. Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Berktaş, F., *Dünyayı Bugünde Sevmek Hannah Arendt'in Politika Anlayışı*, Metis Yayınları, İstanbul, 2012.
- Bernstein, R. J., *Radikal Kötülük Bir Felsefi Sorgulama*, çev. Nil Erdoğan, Filiz Deniztekin, Varlık Yayınları, İstanbul, 2010.
- Beyaz Erkızan, H. N., *Aristoteles'ten Nussbaum'a İnsan*, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Coşkun, B., *Hannah Arendt'te "Radikal Kötülük" Problemi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.
- Çabuklu, Y., *Uzam Ve Kötülük*, Everest Yayınları, İstanbul, 2006.
- De Koninck, T., *Yeni Cehalet Ve Kültür Problemi*, çev. İnci Malak Uysal, Epos Yayınları, Ankara, 2003.
- Glover, J., *İnsanlık Yirminci Yüzyılın Ahlaki Tarihi*, çev. Ayla Okyayuz Yazal, Phoneix, Ankara, 2003.
- Gruen, A., *Demokrasi Mücadelesi Radikalizm, Şiddet ve Terör*, çev. İlknur İgan, Çitlembik yayınları, İstanbul, 2010.
- Gruen, A., *İçimizdeki Yabancı Nefretin Kökenleri Yabancı Olana Nefret Ve Sonuçları*, çev. İlknur İgan, Çitlembik Yayınları, 2016.
- Gruen, A., *Normalliğin Deliliği Hastalık Olarak Gerçekçilik: İnsandaki Yıkıcılık Üzerine Bir Kuram*, çev. İlknur İgan, Çitlembik Yayınları, İstanbul, 2015.
- Günel, H., *Hannah Arendt ve İnsanlığa Karşı Suçlar*, Dost Kitabevi, Ankara, 2015.
- Haynes, H., *Eğitimde Etik*, çev. Semra Kunt Aktaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002.
- LaFollette, H., *Kişisel İlişkiler Sevgi, Kimlik ve Ahlâk*, çev. Fermâ Lekesizalın, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Mazower, M., *Karanlık Kıta Avrupa'nın 20. Yüzyılı*, çev. Mehmet Morali, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Neiman, S., *Modern Düşünce Kötülük Alternatif Bir Felsefe Tarihi*, çev. Ayhan Sargüney, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006.

Sebile BAŞOK DİŞ

Tüfenkci, S., *Din Felsefesi Açısından İnsan Doğası* (Basılmamış Doktora Tezi),
Samsun, 2016.